

leg a közeljövőben napvilágot látnak egyéb méltatlanul feledett művei is. A CSIPKERŐZSA csak ezen írások mellett adhat hiteles képet egy jellegzetes társadalmi rétegről, egy jellegzetes, ma már alig fellelhető észjárásról. Egy mentalitásról, mely tragédiákban gyökerezdik, s mely talán nem is Ignótus Pál alakjában ragyog a legtisztábban. Ignótus Pál gyakran szól társairól, s nemcsak József Attiláról, de Fejtő Ferencről, Zsolt Béláról, Hevesi Andrásról, K. Havas Gézáról és Gáspár Zoltánról is, akiknek feledésbe merült alakját és eszméit ismét fel kell fedeznünk. Bár a CSIPKERŐZSA talán a maga egyenletlenségében nem a legharmonikusabb és legélvezetesebb bizonyíték, mégis látnunk kell, hogy ha sokak számára idegen hangon és modorban és messziről is, olyan értékek szólalnak itt meg, melyek tanulsága és ismerete nélkül – a polgári hagyomány értékei nélkül – egy demokratikus Magyarország alighanem megvalósíthatatlan.

A kötethez Nagy Csaba írt pontos, tárgyilagos előszót, s ugyancsak ő írta a jól tájékoztató jegyzeteket is, irodalomtörténeti értékkel emelve így ez érdekes, egyenletlenségében is értékes olvasmányt.

Nagy Sz. Péter

EGY SÉRTETT LÉLEK PANASZA

Eörsi István: *Emlékezés a régi szép időkre*
I. kiadás: *Katalizátor Iroda, 1988. 184 oldal*
II. kiadás: *Napra-forgó, 1989. 228 oldal, 95 Ft*

Nehéz rátalálni e – végre legálisan is megjelent – könyv műfajára. Az író sem igazít el. Bevezetőjében ugyan visszautasítja a szokványos megjelöléseket: nem regény vagy történelmi munka, legföljebb az 1956 utáni börtönévek leírása és kommentálása – állítja, de nem ad helyettük használható megnevezést. Akár kinőtt gyermekholminak vélhetné a jámbor, Eörsi iróniáján nem edződött olvasó, s csakugyan sűrűn találkozhat a magyar irodalom használatától fényesült hagyományával, az anekdotázással, s uram bocsá, még Moldova

György címermondatára, az „egy poénért eladom a lelkem”-re is ráismerhet olykor.

Érdeemes továbblapoznia, mert hamar észreveszi, hogy mindaz, mi ítéletében elbizonytalanítja, noha közben lelkes olvasásra serkenti, a pletyka, az adoma és a sokféle forrásból táplálkozó humorral elegyült groteszk ironia szükséges ellentételezése csupán a *sértett lélek elviselhetetlen keserűségének*. E munka más, mint egyszerű visszaemlékezés – a konzolidációnak becézett megtorlás fanyarul nevetető krónikája.

Ha Eörsi csakugyan az volna, kinek maszkjával játszik, nem bírná a tempót, s egy füzérnyi anekdota után szöggre akasztaná lantját. Ám ő egyre közelebb s mind személyesebb megaláztatásokról számol be. Metsző gúnyja a mezeitelenül didergő, érzékeny lélek védekezése.

Nem ő tréfál, hanem a világ. Az áll tótágast, s az író arról igazán nem tehet, hogy úgy látszik, mintha ő huppant volna a fejére. Tán keves is volna szuflája a távolság megteremtéséhez, a roppant hatalmú esztelenség rugdalja el folyton magától.

Mihez kezdhet egy 25 éves költősülvölvény, meggyőződéses kommunista ráadásul, kit esméi s nem cselekedetei miatt (a Szabad Kosuth Rádiónál dolgozott, s egy-két, sajnálatosan rövid életű szamizdat készítésében és terjesztésében vett részt 1956 novemberében) fogtak el és börtönöztek be állítólagos elvtársai? Összeroppan és meghal, ahogy sokan, vagy acélkeménnyé erősödik, elridegtül, mint néhányan a fogolytársak közül. Az elsőhöz sok benne az ifjúság, a másodikhoz meg az öröm utáni sóvárgás. Egyszemélyes kijáratot talált; saját kapuján lépett át, amikor bohócsipkát csapott kopaszodó feje búbjára – pontosan látva-tudva: mit tesz.

Nem éppen entellektüel sorsosa tökéletes nyugalommal és magabiztossággal játssza el a bolondot, hogy zárt intézetbe kerülhessen. A fogoly költő sem kevesebb leleménnyel, invencióval alakítja szerepét. Így már élvezi is néha, amit élvezni mutat, s „biológiai optimizmusának” jegyében, örökös pimasz vigyorával sikerül túlélnie a pusztulással vagy kiegészéssel fenyegető vegzatúrát. Téved, ki azt véli, ez könnyű, csupán szerencsés alkat kellekik hozzá. Nincsen olyan. Ő sem kivétel. Az azonoság és a nem azonoság egysége több, mint

gondolkozási forma, a Lukács-iskolán fölcseperedett marxista létformájává vált. Szemléletmódja, alkotói metódusa, stílusa idomult ehhez, és műve is. Az EMLÉKEZÉS A RÉGI SZÉP IDŐKRE a gyónáshoz sok vádat hordoz, a tanúságtételnél pedig személyesebb. Énje amúgy is túlsúlyos. Témaként elhatárolt, iróniával kezelt, távolságtartón bemutatott, szemléleti elemként viszont mindenben áthömpölygő, merő szubjektivitás.

Rabságának évei fordulatot hoztak a személyes historiában éppúgy, mint a történelemben. A börtönben – ahogy kesernyésen emlegeti: a lenini egyetemem – megtanulhatta, mi igaz és mi nem, s melyik az előrébbvaló, az élet vagy az attól idegen eszme. Most érnek meg benne a korábbi esztendők változásai. Ami 1953-ban kezdődött, s a forradalomban tetőzött, a zárka „jótékony” elszigeteltségében a további életút meghatározója lesz.

A folyamatosság megőrzése vagy legalább annak látszata azonban mellözhetetlen. Ha a szenvedő megvallaná nyíltan szenvedését, ha elrabolt éveit szörnyű, elrabolt esztendőknek nevezné, ha elfogadná, hogy csakugyan kiszakították az élet eleven menetéből, az időből, akkor egy húron pendülne fogvatartóival, akkor akaratlanul is igazolná őket, mert beismerné: az ő világuk a világ, s hatalmuk rajta mindenekfeletti, hiszen bárkit bármikor kirekeszthetnek belőle. Miközben az elzárttság valamennyi kínja előveszi, ezért ragaszkodik a folytonosság fikciójához. Ahogy az emigráns cipője talpára ragadt föld az ország, úgy a társadalom is fogságának mindennapjaiban éli valóságos életét.

Ezért (is) a sok kommentár, az „Ismerd meg hazád börtöneit!” mozgalomban leszolgált éveknek jelenhez-múlthoz kötése, korszakba ágyazása. Többnyire az írás születéséhez kapcsol, már-már „esterházys” posztmodernre hajazva. Humora is erre emlékeztet, mely – saját meghatározását idézve: „általában az ésszerűtlen váratlan és érzékletes fölbukkanásából táplálkozik”. A szenvedések elbagatellizálásának kézenfekvő módja, az adomázás kivált hasznos is, a gyötrő mélységekből a simogató felszín felé lödítve a művet.

Szerkesztő elvvé nő az ellenpontozás, nem alkalmi jelenség, s nem éri be a stílus- vagy tematikus elemekkel. Eörsi végig ellentétpá-

rokkal dolgozik: a túlélés szégyenére a hatalom rossz lelkiismeretének bizonyosságai következnak, ennen lelkiismeret-furdalását a börtönvilág szadista „belső rendjének” leírása követi. Soros előítélet elleni háborgásaira saját bigott vallásellenessége felel, az emlékezés kényszerét az emlék maga, a rajongva szeretett jó barát, Angyal István kivégzés előtti búcsúja oldja (s egy minden bizonnyal szándékosan bent hagyott lapszus: az olvasó törheti a fejét, a sok emberbarát börtönőr közül Kucséra vagy Lőrinc lett kalapácsos gyilkos, esetleg mind a kettő?). Mindenre ott a válasz, miként Krassó György szonettjére is, mellyel a mártíroktól elköszönt. *Csupán arra nincs felelet, hogy mind e szenvedés miatt.*

Az ok nyilvánvaló, tudja, hogy „a humanizmus sztálini bimbózása” kinek köszönhető, ha tévedne, volna, ki helyreigazítsa, hiszen „az ország látogat el a cellába”, néven nevezi a felelőt. Ám hogy milyen célképzet indokolhatná kielégítően a hazug vádaskodást, a konstruált perek után a történelem átkonstruálását, arra nem talál, nem találhat választ. S mert nincs ilyen, jó értelmiségi módjára önváddal vigasztalódik, mondván: kettőn áll a vásár...

Dúsan burjánzó reflexióiban a stílusra hivatkozik, de inkább a tartásra gondol. A dignitásra, amit szociális érzékenysége a „közrabokban” fedez föl, a neves értelmiségi társak helyett. Akihez hite szerint tartoznék: a munkások, azoktól elválasztja egzisztenciája. Bármint vélekedjék róluk, legföljebb rokonszenves csibészekkel fraternizálhat. Osztályosaitól elszakadt, mivel kimaradt a nagy megalkuvásból. Még saját börtönében is idegenné vált elődei között. Se előre, se hátra, s gyónás-intimitású vallomásából kitetszőn: még szerettei kezét is elereszti (vagy azok engedik el az övét). Nincs helye a nap alatt.

A költészet más, mint amilyennek érezte volt annak előtte. A nyelv idegen lett, nem felel meg a fejében kavargó fogalmaknak. Egyedül maradt, semmije többé. E szégyen mélyén materializálódik a kín – avagy a kín forrása a testi szükség? –, gyötri az üritkezés gyalázata és a nemi kielégületlenség.

E megrendültség a tragikum felé kormányozná az emlékezés hajóját, ám a dialektika önmagára eszmélése intellektuális jókedvre deríti, a vesztesben nyert valamit: feketén-fe-

héren előtte áll a világ. Remélheti: egyszer talán érthető és élvezhető lesz mindaz, ami történt, és amire nincs magyarázat. 1956. november 9-én hurcolták el a Nagybudapesti Központi Munkástanács üléséről, és 1960. augusztus 20-án szabadult a Kozma utcai börtönből. Eörsi István helyett négy évig 48 698-as fogolynak hívták.

Snéé Péter

WYSPIANSKI MAGYARORSZÁGON

*Stanislaw Wyspianski: Drámák
Válogatta, fordította, az utószót és a jegyzeteket
írta Spiró György
Európa, 1989. 452 oldal, 70 Ft*

Stanislaw Wyspianski most megjelent drámakötete három művet tartalmaz: az 1901-ben írt és ugyanezen évben hatalmas sikert aratott MENYEGZŐ-t, az 1904-ben befejezett és az író halála után, 1908-ban bemutatott NOVEMBERI ÉJ-t és végül az életművet lezáró ODÜSSZEUSZ HAZATÉRÉSÉ-t. Mindhárom darabot Spiró György fordította és látta el mindenre kiterjedő és a megértést nagymértékben segítő jegyzetekkel, a válogatás, valamint az utószó is a „leglengyelebb” magyar író munkája. (A kérdéskör iránt mélyebben érdeklődő olvasó nagy haszonnal forgathatja az ugyancsak Spiró tollából származó Wyspianski-pályaképet A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI DRÁMA című kötetében.) Mindezen tények komoly figyelmet érdemelnek, mivel egy régóta esedékes és eddig csak szövegekben élő találkozást sejtetnek két látzólag rokon kultúra és irodalom között. Félő azonban, hogy a magyar–lengyel kézfogó ezúttal is elmarad, és csak Spiró írószobájában valósult meg, egy olyan magyar író tudatában, aki, ifjúkori drámaköltészetében legalább, természetes nagyapjának tekintette Wyspianskit, aki néha saját írói munkáját is háttérbe szorítva mindent megtett a lengyel vátesz életművének elismertetéséért, és aki a saját bőrén is tapasztalhatta, hogy mit jelent antinaturalista, retorikus, mitologikus drámákat írni és azok bemutatását tervezni a mai Ma-

gyarországon. A korai Spiró pórul járt a magyar színházakkal, és azt hiszem, Wyspianski sem lesz az elkövetkező évadok ünnepelelt szerzője. Kajánul azt mondhatnám: szerencsére! – hiszen még elképzelni is mulatságos, mit művelne a mai kisrealista-naturalista magyar teátrum a lengyel látnok bonyolult verssoraival, az a színházi világ, amely lassanként már egy becsületesen alantas kombiné-darab előállítására sem képes. Mindamellett, és közben tagadva az ismert előítéletet, miszerint dráma csak előadva létezik és hat, van már magyar Wyspianski, és ez nagyon fontos, ha nem is színházi, de irodalmi tény. Az alábbiakban ezt az irodalmi tényt fogom közelebbről megvizsgálni, egyrészt nyilvánvaló szellemi súlya miatt, másrészt ismereteim korlátai okán: nem vagyok polonista, nem is olvasok lengyelül, ezért sem Wyspianski életművének akár változatos elemzésére, sem Spiró kétségkívül jelentős nyelvi energiákat mozgósító fordításának bírálatára nem vállalkozhatom.

A kérdés tehát ez: mit jelent Wyspianski magyar nyelvű fellépése mai drámairodalomunk számára? És ha a válasz a nagyon is kézenfekvő „semmit sem jelent”, azért a probléma továbbra is megoldandó feladat marad, és további kérdésfeltevésekre ösztönöz, úgymint: mit jelenthetne?; mit kellene, hogy jelentsen?; sőt miért kellene, hogy jelentsen bármit is?! Ha az első, a negatív válasz igaz, márpedig a tapasztalat semmit sem tud cáfolatként szembeállítani vele, akkor ez igencsak meglepő jelenség, mivel egyszerűen annyit jelent, hogy a modern drámában Spiró szerint „kopernikuszi fordulatot” végrehajtó Wyspianski életműve meg sem érintette drámánkat. Hozzátehetjük: más országokét sem. Műveit idegen nyelvekre nemigen fordítják, darabjaik Lengyelországon kívül szinte sehol sem játsszák, és hazájában is csak erősen válogatva kerül színre. A hatástörténet nullpontján állunk e pillanatban, egy nagyon nagy művész teljes visszhangtalansága ez más drámai oeuvre-ökben. E tény azonban nem minősíti Wyspianski művének értékét, sokkal inkább természetéről árul el valami fontosat. Művészetének nagysága és mélysége ugyanis egyáltalán nem evidencia, nem közvetlenül belátható, soha nem kacérkodik és kínál fel magát a befogadónak, Péterfy szavaival élve van benne valami „szfinxszerű”, amely, paradox